

Ahmet Ali BAYHAN*

Fikri SALMAN**

Âdem ÇELİK***

THE FIXATIONS ON ÇANKIRI/KORGUN-KURŞUNLU CARAVAN WAY

Caravansaraies, known for various names as ribat, han, caravansaray and sultan are commonly met in the age of Anatolian Seljuks. Following the capture of Byzantium in 1071, and with the attempts to make Anatolia their homes, Turks have constituted a functional net of ways around Konya and in the direction of commercial centers. Here, within the possibilities of that age, they have built khans and caravansaries, approximately 30–40 kilometers, for the passengers and caravans to shelter. Kurşunlu/Hodga Hasan Village Khan is one of those caravans. This khan at present is deformed. For this reason, it is hard to determine its architectural construction features correctly-especially interior features. However, the caravansaray we determined in a plateau of Hodga Hasan Village in Kurşunlu province of Çankırı has been constructed in the middle of XIII th century and it is of great importance from the point of view of having a plan pattern of “Sultan Khans” common in Anatolia as the architectural and formal features and its contribution to determining the secondary road of Çankırı/Korgun-Kurşunlu.

Anahtar Kelimeler: Devrez Köprüsü, Çankırı, Kurşunlu Kervanyolu, Kervansaray, Hoca Hasan Köyü Hanı

Key Words: Çankırı, Kurşunlu Caravan Way, Caravansaray, Kurşunlu/ Hodga Hasan Village Khan, Devrez Bridge

GİRİŞ

Bugünkü Karatekin tepesinde yer alan Gangra Kalesi'nden adını aldığı ve buna dayanılarak Selçuklu ile Osmanlı dönemlerinde Kengiri ya da Kângırı, daha sonraları da halk arasında Çangırı veya Çengiri şeklinde anıldığı bilinen Çankırı, İç Anadolu'nun Orta Kızılırmak Bölümü'nün kuzey kesiminde, Köroğlu dağlarının güneye doğru alçaldığı ve Kızılırmak'a dökülen Acıçay ile Tatlıçay'ın birleştiği yerin yakınında bir vadide yer almakta olup denizden yüksekliği 730 metredir. Eski çağlarda Hitit Devleti'nin egemenliği altında kalan Çankırı ve çevresine daha sonraları Paflagonlar hâkim olmuştur. Roma devrinde Germanikopolis olarak bilinen, Bizans döneminde ise Pilaimenes teması adıyla tanınan idari bir yönetim birimi içinde kalan Çankırı, Emeviler zamanında birkaç defa akınlara hedef olduysa da 1071'deki Malazgirt Savaşı'ndan sonra Türklerin eline geçmiştir. Çankırı, Anadolu'nun fethinde önemli görevler üstlenmiş olan Süleyman Şah'ın emirlerinden olduğu anlaşılan ve 'Kastamonu ve Sinop Fatihi' olarak da bilinen Karatekin tarafından fethedilmiştir. Başlangıçta Danişmentlilerle Bizanslılar arasında el değiştiren Çankırı, XII. yüzyılın ortalarına doğru Anadolu Selçuklularının eline geçmiştir. Bundan sonra da sırasıyla Candaroğulları, Osmanlı ve İsfendiyaroğullarının egemenliğine geçen şehir, II. Murad devrinden itibaren Osmanlı hâkimiyetine girmiştir.¹

* Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü 25240 Erzurum, e-mail: ahmetlibayhan@hotmail.com

** Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Geleneksel Türk El Sanatları Bölümü 25240 Erzurum, e-mail: fikrisalman@hotmail.com

*** Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü 25240 Erzurum. e-mail: ademcelik51@hotmail.com

1- İ. Şahin, “Çankırı” Maddesi, DİA, Cilt: VIII, İstanbul, 1993, s. 216-218.

Eski kaynaklardan anlaşıldığına göre önemli sayılabilecek bir güzergâhta yer alan Çankırı'nın çeşitli dönemlerde yol ağlarıyla önemli merkezlere bağlandığı belirlenebilmektedir. Bunun en önemli belgelerinden birisi Çankırı-Ankara arasında yer alan, Ankara'nın 40 km. kadar kuzeyinde, şimdiki Çubuk bendinin suları altında kalmış bulunan Abacılar Hanı'dır. 2006 yılı Temmuz ayında Çankırı'nın Kurşunlu ilçesinde gerçekleştirdiğimiz yüzey araştırmasında biz de, bu yolu kuzeye doğru daha da geliştirecek yapı kalıntıları tespit ettik. Hoca Hasan Köyü sınırlarındaki bir han ile bir köprü, Çankırı'yı Korgun üzerinden Kurşunlu'ya bağlamaktadır. Şimdiye kadarki bilgilerimize göre bu güzergâhın ancak Osmanlılar zamanında aktif hale geldiğini düşünüyorduk.³ Kanuni Sultan Süleyman devrinde İstanbul ve Anadolu (İzmit-Bursa-Eskişehir-Ankara-Çankırı-Çorum-Amasya)'ya seyahat yapan Hans Dernschwam, gidiş ve dönüşünde Çankırı'ya uğramıştır (1553-1555). Fakat Kurşunlu tarafına geçmediği için bu handan söz etmemektedir. Evliya Çelebi 1057/1647 senesinde Defterdârzâde Mehmet Paşa ile birlikte İstanbul'dan Erzurum'a giderken Çankırı (Çankırı)'ya tabi Çerkeş Kasabası, Karacalar Karyesi ve Koçhisar Karyesi'ne uğramıştır. Bu güzergâhın şimdiki Çerkeş, Atkaracalar, Kurşunlu, Ilgaz ve Tosya istikameti olduğunu sanıyoruz. Ancak Evliya Çelebi, Korgun-Çankırı yönüne doğru gitmediği için Hoca Hasan Köyü'nde bizim tespit ettiğimiz hanı ve köprüyü görmemiş olmalıdır.⁵

Hoca Hasan Köyü Hanı, Kurşunlu ilçe merkezinin güneydoğusunda kalan Hoca Hasan Köyü'nün yaylasında, Hanönü mevkiinde, eskilerin yayla yolu dedikleri güzergâhta bulunmaktadır (Resim: 1). Mevcut verilere göre hanın yaparı, yaptırarı ve tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Köylülerin eskiden var olduğunu ifade ettikleri yazılı taş (yapım kitabesi) bulunduğu takdirde belki bunlar daha net bir biçimde açıklığa kavuşturulabilecektir. Fakat hali hazırdaki plan ve mimari özellikleri hanın Anadolu Selçukluları devrinden olabileceğini düşündürmektedir. 'Sultan Hanı' olarak kapalı (hol) ve açık (avlu) olmak üzere iki bölümlü şekilde inşa edilen Anadolu Selçuklu dönemi hanlarını çağrıştıran bir yapı gözlenebilmektedir. 1214'te I. Keykavus'un (1211-1219) Sinop'u alması, bununla bağlantılı olarak Karadeniz'in iç Anadolu'ya ve oradan da güney yol ağlarına bağlanması, diğer taraftan da Anadolu Selçukluları'nın en parlak dönemi olan Alâeddin Keykubad'ın saltanatı sırasında (1219-1237), Çankırı'nın en dingin ve zengin dönemini yaşadığına yönelik veriler, bu hanın XIII. yüzyılın ortalarına doğru yapılmış olabileceğine işaret olarak kabul edilebilir.

2- M. K. Özergin, "Anadolu'da Selçuklu Kervansarayları" Tarih Dergisi, Sayı: 20, İstanbul, 1965, s. 167. Bu güzergâh Roma devri yollarında da görülebilmektedir. Bkz. C. Bektaş, Selçuklu Kervansarayları, İstanbul, 1999, s. 41.

3- Bkz. C. Bektaş, Selçuklu Kervansarayları, İstanbul, 1999, s. 44'teki Harita: 7. Gerçekten de Anadolu Selçuklu devri kervan yollarını veren haritalarda bu güzergâha rastlanmamaktadır. C. Bektaş, Selçuklu Kervansarayları, İstanbul, 1999, s. 43, Harita: 6. Çankırı ve Kurşunlu'nun Selçuklu devrinde imar edildiği kalıntılardan anlaşılmaktadır. Çankırı merkezdeki Emir Karatekin Bey Türbesi, Taş Mescit (Cemaleddin Ferruh Darülhadisi) (1235, 1242-43), Şeyh Mehdi (Billur Bey) Türbesi (1272) ile Kurşunlu'daki Pazar Camii Anadolu Selçuklu dönemine ait olduğu sanılan yapılardır. Çankırı Turizm Envanteri, Ankara, 1994, s. 31-32, 36.

4- Hans Dernschwam, gidiş yolunda Ankara'dan sonra Benlerdesi ve Çubuk suyu tarafındaki Ballıger Köyü-Sankurt Köyü-Yırcıni Köyü-Alagöz Köyü-Çankırı istikametini kullanmış, Çankırı merkezden de Acı Suyu geçerek Çukurköy üzerinden Çorum'a ulaşmıştır. H. Dernschwam, İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü (Çev.: Y. Önen), Mersin, 1992, s. 260-267. Dönüş yolunda da aynı güzergâhı kullanmıştır. H. Dernschwam, İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü (Çev.: Y. Önen), Mersin, 1992, s. 298-303.

5- Evliya Çelebi İstanbul-Erzurum seyahatinde şimdiki İstanbul yolu güzergâhı olan Çerkeş, Atkaracalar, Kurşunlu ve Tosya yolunu takip etmiştir. Geniş bilgi için bkz. Z. Kurşun-S. A. Kahraman-Y. Dağlı, Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini, Cilt: II, İstanbul, 1999, s. 92-93. Evliya Çelebi 1059/1649'da da Şam'dan İstanbul'a dönerken İskilip-Çankırı-Tosya istikametini kullandığını anlıyoruz. Bkz. S. A. Kahraman-Y. Dağlı, Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini, Cilt: III, İstanbul, 1999, s. 151-152. Sonuçta her iki seyahatte de hanın ve köprüünün bulunduğu güzergâh kullanılmamıştır.

Bu durum Selçukluların Anadolu'nun kuzeyi ile güneyini, yani Karadeniz ile Akdeniz'i birbirine bağladıklarına dair bilgilerle de örtüşmektedir.⁶

Hoca Hasan Köyü Hanı doğu batı istikametinde uzanan dikdörtgen şekilli bir yapıdır. Ancak temel seviyesinde belirlenebilen duvarları moloz taş dolguludur. Kireç harcıyla taşların birbirine tutturulmasıyla oluşturulmuş duvarlarda, kalan kısımlardan anlaşıldığı kadarıyla düzgün kesme taşlı bir kaplama yoktur (Resim: 2–5). Fakat hemen hemen hiç görülemeyecek vaziyette yıkılmış olan giriş cephesinde belki düzgün kesme taş kullanılmış olabilir.

Giriş kapısı doğu cephenin ortasında yer almaktadır. Çünkü cephenin orta bölümünde duvar kesintiye uğramaktadır. Duvarların düz bir hatta devam ettiğinin belirlenebilmesi burada bulunan taç kapının dışarıya taşıntısız olarak yerleştirildiğini düşündürmektedir. Han kuzeyden güneye ve batıya doğru hafif meyilli bir arazide kurulduğundan kuzeydeki duvarlar, bugün neredeyse tamamen tarlalara gömülmüş durumdadır. Yine aynı sebeptendir ki, bu yöndeki köşelerde payandalara rastlanmamaktadır. Güney ve batı taraflarda ise köşelerin kare şekilli destek kuleleri ile berkitildiği tespit edilebilmektedir.

Kapıdan, hanın birinci bölümünü teşkil eden avlu (açık) kısmına ulaşılmaktadır. Kalıntılardan izlenebildiğine göre; içten içe 19.20 X 17.00 m. boyutlarındaki bu bölümde, ortada doğu – batı istikametinde uzanan üzeri açık, ince uzun şekilli bir avlu mevcuttur. Avlunun kuzey ve güney kenarlarında ise hemen hemen simetrik düzende verilmiş üçer mekân belirlenebilmektedir. Bunlardan doğu uçtakiler diğer iki mekâna nazaran daha büyük tutulmuşlardır. Muhtemelen girişe bitişik olarak karşılıklı yerleştirilmiş bu mekânlar, han görevlilerinin ikametine tahsis edilmiştir. Bu mekânların avluya birer kapıyla mı yoksa birer kemerle mi açıldığı konusunda bir şey söylemek mümkün değildir (Biz yeniden tasarımlama denemesinde kapıyla açılıyor olduklarını esas aldık, fakat bazılarının kemerle, bazılarının da bir kapıyla avluya bağlanmış olabilecekleri de göz ardı edilmemelidir). Daha çok handa belirli bir süre istirahat eden misafirlerin bir takım temel ihtiyaçlarının karşılandığı avlu kısmındaki odalarda, bu işlevlere yönelik şimdilik hiçbir veri (ocak, niş, mihrap, çeşme, hamam tesisatı vs.) yoktur (Çizim: 1–2, Resim: 6). Yapılacak bir kazı çalışması bu doğrultuda bize yeni ve çarpıcı bilgiler sunabilir.

Hanın birinci (avlu) bölümünün batı tarafında ikinci (hol) kısım yer almaktadır. Avlunun batı ucunda, iki yanda uzanan duvarların orta bölümde kesintiye uğraması, burada hol kısmının kapısının bulunabileceğine işaret olarak kabul edilebilir. İçten içe 21.60 X 16.20 m. ölçülerinde dikdörtgen bir form yansıtan holün de duvarları ve üst örtüsü tamamen yıkılmış vaziyettedir. Dolayısıyla nasıl bir planlamaya sahip olduğunu tam olarak kestirebilmek mümkün değildir. Ancak yıkıntılardan hol kısmının doğu-batı doğrultusunda uzanan sahanlara ayrıldığı fark edilebilmektedir. Boyutları ve Anadolu Selçuklu devrinden çağdaş hanlar dikkate alındığında, mekânın üçerli iki ayak dizisi ile üç sahna ayrıldığı ve bunların üzerinin de beşik tonozlarla örtüldüğü tahmin edilmektedir. Gerçek yapı, ancak herhangi bir kazı ameliyesi gerçekleştirildiği takdirde anlaşılabilir (Çizim: 1–2, Resim: 7–8). Diğer taraftan yapı kalıntılarında hiçbir süsleme unsuruna da rastlanmamıştır.

6- Ribat, han, kervansaray ve sultan hanı gibi çeşitli adlarla anılan bir yapı tipi olan kervansaraylar, Anadolu Selçuklu çağında yaygın biçimde karşımıza çıkar. 1071'de Bizanslılardan alınmasını takiben, Anadolu'yu yurt edinme çabaları ile beraber Türkler, başkent Konya'nın çevresinde ve ticari merkezler doğrultusunda, iyi bir yol ağı meydana getirmişlerdir. Bu yol ağlarında da o zamanki imkânlar ölçüsünde (yaklaşık 30–40 km. mesafede), yolcuların ve kervanların barınabilmeleri için hanlar yapmışlardır. Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Kılıçaslan (1155–1192), I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1192–1211), I. İzzettin Keykavus (1211–1220) ve Alaeddin Keykubat (1220–1237) ticareti özendirici ve koruyucu önlemler almışlardır. Kuzeydeki Karadeniz kıyısıyla, güneydeki Akdeniz kıyısının; yani Sinop'la Alaiye(Alanya)'nin bağlantısını kurmuşlardır. Diğer taraftan yabancılarla ticari anlaşmalar yapmışlar ve onlara kolaylıklar sağlamışlardır. Yollarda soyguna, her türlü dokuncaya karşı devlet güvencesi, yani sigorta, düzeni kurmuşlardır. Gerçekleştirdikleri ticari anlaşmalar ile güvence (sigorta) düzeni, bilinen kaynaklara göre, bu alanda, yerli/türkiye'de görülün ilk uygulamalarıdır. İ. İler, Tarihi Türk Hanları, Ankara, 1969, s. 5; M. Cezar, "Türk Tarihinde Kervansaray", VII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, C. II, Ankara, 1981, s. 931–940; G. Cantay, "Türk Mimarisinde Kervansaraylar", Türkler, VI, Ankara, 2002, s. 78–79; C. Bektaş, Selçuklu Kervansarayları, İstanbul, 1999, s. 19–20; Ş. Akalın, "Kervansaray" Maddesi, DİA, Cilt: XXV, Ankara, 2002, s. 299–302.

Planda dikkat çeken bir nokta da; açık (avlu) kısmın, kapalı (hol) bölüme göre daha geniş tutulduğudur. Kapalı bölüm açık kısmın batı kenarını ortalayacak biçimde ve iki kenardan aynı oranda taşıntı bırakacak şekilde yerleştirilmiştir.

Yukarıda mevcut yapısı olabildiğince detaylı bir şekilde tanıtılmaya çalışılan Hoca Hasan Köyü Hanı, izlenebildiği kadarıyla Ankara-Çankırı-Korgun-Kurşunlu güzergâhında, bu yönlerde çeşitli istikametlerde yer alan yerleşimlere ulaşım imkânı sunan bir geçit noktasında inşa edilmiştir.⁷

Plan ve mekân anlayışı açısından Hoca Hasan Köyü Hanı, Anadolu Selçuklu kervansaraylarının en yaygın tipi olan ve kapalı (kışlık) kısım ile avlulu açık bölümün art arda yerleştirilmesiyle oluşturulmuş 'Sultan Han'ları tarzında ele alınmıştır. Bu tipin klasik örneği, Konya-Aksaray yolunda, Aksaray'a 42 km. mesafede yer alan ve I. Alâeddin Keykubat tarafından 1229 yılında yaptırılan Sultan Hanı'dır.⁸ Tipoloji bakımından daha da detaylı bir şekilde değerlendirecek olursak; açık kısmının (avlunun) kapalı bölümden daha geniş tutulması ve kapalı kısmının üç sahnalı olması sebebiyle Hoca Hasan Köyü Hanı'nın hem kapalı hem açık bölümün art arda yerleştirildiği tip içerisinde alt gruplara da dâhil edilebilen Selçuklu hanlarından birisi olduğunu söyleyebiliriz.⁹

7- Anadolu Selçuklu çağı kervan yolları için bkz. M. K. Özergin, *Anadolu Selçuklu Çağında Yollar* (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1959; a.m.f., "Anadolu'da Selçuklu Kervansarayları" *Tarih Dergisi*, Sayı: 20, İstanbul, 1965, s. 141-170; K. Erdmann, *Das Anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts*, Berlin, 1961, s. 29-209; İ. İltar, *Tarihi Türk Hanları*, Ankara, 1969; C. Güran, *Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi*, Ankara, 1978, s. 5-6; A. Durukan, "Niçin Kervansaray", *Vakıf ve Kültür*, C. 1, S. 1, Mayıs 1998, Ankara, s. 30-31; T. Baykara, "Bazı Selçuklu Kervansarayları Üzerine Notlar", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. XIII, İzmir, 1998, s. 1-4; A. T. Yavuz, "Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları Üzerinde Çalışmalar, Bilgiler, Bulgular-1997", *Uluslararası Dördüncü Türk Kültürü Kongresi Bildirileri (4-7 Kasım 1997, Ankara)*, Ankara, 1999, s. 244-249; C. Bektaş, *Selçuklu Kervansarayları (Korunmaları, Kullanımları Üzerine Bir Öneri)*, İstanbul, 1999, s. 13-27; F. Müderrisoğlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ulaşım ve Yol Şebekesi", *Ortaçağ'da Anadolu (Prof.Dr. Aynur Durukan'a Armağan)*, Ankara, 2002, s. 379-81; O. Turan, "Selçuk Kervansarayları", *Türkler*, VII, Ankara, 2002, s. 756-757; İ. Aytaç, "Selçuklu Kervansarayları", *Türkler*, VII, Ankara, 2002, s. 858; E. Güney, "Nevşehir Ürgüp Yöresinde Hanlar ve Kervansaraylar", *İlgi*, S. 36, s. 18-24.

8- Anadolu Selçuklu devrinden açık ve kapalı kısmın art arda yerleştirildiği iki bölümlü diğer belli başlı yapılar, Argat Hanı (1201 Öncesi), Altınapa Hanı (1201), Kızılören Hanı (1206), Kuruçeşme Hanı (1207-1208), Dokuzun Hanı (1210), Hekim Hanı (1218), Ajay Hanı (1219-36), Kadın Hanı (1223), Ertokuş Hanı (1223-24), Çardak Hanı (1229-30), Tuzhisar Sultan Hanı (1236), Sadeddin (Zazadin) Hanı (1236), Sarı Han (1238), İncir Hanı (1238-39), Mahperi Hatun (Hatun, Ulu, Pazar) Hanı (1238-39), Pazar Tahtaoba Hanı (1238-39), Ağzıkara Hanı (1236-40), Karatay Hanı (1240), Horozlu Han (1246-49), İshaklı Han (1249), Akhan Kervansarayı (1253-54), Kesikköprü (Cacabey) Hanı (1268), Çay Ebu'l-Mücahit Yusuf Hanı (1278), Çakkallı Han (XIII. yüzyıl) ve Obruk Hanı (XIII. yüzyılın ilk yarısı ya da 1230), Susuz Han (XIII. yy. ilk yarısı) sayılabilir. Bu yapılar için bkz. K. Erdmann, *Das Anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts*, Berlin, 1961, s. 29-209; M. K. Özergin, "Anadolu'da Selçuklu Kervansarayları" *Tarih Dergisi*, Sayı: 20, İstanbul, 1965, s. 144-170; C. Güran, *Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi*, Ankara, 1978, s. 14-59; O. Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul, 1984, s. 170-187; A. Altun, *Ortaçağ Türk Mimarisinin Anahadları İçin Bir Özet*, İstanbul, 1988, s. 61-65; a.m.f., "Türkiye Selçukluların Mimarlığı", *Türkler*, VII, Ankara, 2002, s. 825-26; C. Bektaş, *Selçuklu Kervansarayları*, İstanbul, 1999, s. 58-148; A. Demir, "Anadolu Selçuklu Hanları, Zazadin Han (Sadeddin Köpek Hanı)", *İlgi*, S. 44, s. 27-31; a.m.f., "Anadolu Selçuklu Hanları, Obruk Hanı", *İlgi*, S. 45, s. 11-14; a.m.f., "Anadolu Selçuklu Hanları, Kızılören Hanı", *İlgi*, S. 46, s. 9-13; a.m.f., "Anadolu Selçuklu Hanları, Konya Beyşehir Arasında Kuruçeşme Hanı", *İlgi*, S. 47, s. 25-27; a.m.f., "Anadolu Selçuklu Hanları, Kadın Hanı", *İlgi*, S. 48, s. 15-17; a.m.f., "Anadolu Selçuklu Hanları, Horozlu Hanı", *İlgi*, S. 49, s. 19-22; a.m.f., "Anadolu Selçuklu Hanları, Susuz Hanı", *İlgi*, S. 55, s. 16-19; a.m.f., "Anadolu Selçuklu Hanları, İncir Hanı", *İlgi*, S. 56, s. 9-12; a.m.f., "Anadolu Selçuklu Hanları, Ak Han (Denizli)", *İlgi*, S. 57, s. 10-13; a.m.f., "Anadolu Selçuklu Hanları, Çardak Hanı", *İlgi*, S. 58, s. 21-23; a.m.f., "Anadolu Selçuklu Hanları, Altınapa Hanı", *İlgi*, S. 61, s. 25-27; N. Seçgin, *Tokat ve İlçeleri Mimarî Eserleri (Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi)*, İstanbul, 1997, s. 154-155, 160; G. Yalçın, "Kervansaray" *Mad., Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, II, İstanbul, 1997, s. 999; A. Bağ, "Selçuklu Kervansaraylarının Koruma Sorunları", *Türkiye'de Risk Altındaki Doğal ve Kültürel Miras (Taç Vakfı'nun 25. Yılı Anı Kitabı)*, İstanbul, 2001, s. 93-100; A. Boran, "İlgin ve Köylerindeki Tarihi Eserler", *Geçmişten Günümüze Bütün Yönleriyle İlgin*, İlgin, 2001, s. 35; Ş. Akalan, "Kervansaray" *Mad., DİA*, XXV, Ankara, 2002, s. 299-302; O. Turan, "Selçuk Kervansarayları", *Türkler*, VII, Ankara, 2002, s. 755-765; G. Öney, "Anadolu Selçuklu Sanatı", *Türkler*, VII, Ankara, 2002, s. 812-13; İ. Aytaç, "Selçuklu Kervansarayları", *Türkler*, VII, Ankara, 2002, s. 856-61; M. S. Bayraktar, *Samsun ve İlçelerinde Türk Mimarî Eserleri (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi)*, Erzurum, 2005, s. 198-201; A. A. Bayhan-F. Salman, "Adıyaman/Gölbasi'nda Bir Anadolu Selçuklu Kervansarayı: Kamereddin Hanı" *Sanat Dergisi, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayını*, Sayı: 7, Erzurum, 2005, s. 1-10; a.m.f., "2004 Yılı Adıyaman İli ve İlçeleri Yüzye Araştırması" *LX. ORTAÇAĞ VE TÜRK DÖNEMİ KAZILARI VE SANAT TARİHİ ARAŞTIRMALARI SEMPOZYUMU (21-23 Nisan 2005, Erzurum) Bildiriler*, Erzurum, 2006, s. 57-65.

9- Tipoloji için bkz. A. Altun, *Ortaçağ Türk Mimarisinin Anahadları İçin Bir Özet*, İstanbul, 1988, s. 87-89; C. Güran, *Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi*, Ankara, 1978, s. 6-7; A. T. Yavuz, "Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları Üzerinde Çalışmalar, Bilgiler, Bulgular-1997", *Uluslararası Dördüncü Türk Kültürü Kongresi Bildirileri (4-7 Kasım 1997, Ankara)*, Ankara, 1999, s. 253-254; C. Bektaş, *Selçuklu Kervansarayları*, İstanbul, 1999, s. 29-31; İ. Aytaç, "Selçuklu Kervansarayları", *Türkler*, VII, Ankara, 2002, s. 861-63.

Açık kısmın kapalı bölümden daha geniş ya da büyük tutulması yönüyle Hoca Hasan Köyü Hanı, Kızılören Hanı (1206), Alay Han (1219-36), Kadın Han (1223), Hekim Han (1218), Ertokuş Hanı (1223-24), Aksaray Sultan Hanı (1229), Çardak Hanı (1229-30), Sarı Han (1238), Tuzhisar Sultan Hanı (1236), Sadeddin (Zazadin) Hanı (1236), Gölbaşı Kamereddin Hanı (1237 civarı), İncir Hanı (1238-39), Mahperi Hatun (Hatun, Ulu, Pazar) Hanı (1238-39), Ağzıkara Han (1236-40), Karatay Hanı (1240), Horozlu Han (1246-49), İshaklı Han (1249), Susuz Han (XIII. yy. ilk yarısı), Kesikköprü (Cacabey) Hanı (1268), Çay Ebu'l-Mücahit Yusuf Hanı (1278), Obruk Hanı (XIII. yüzyılın ilk yarısı ya da 1230) ve Akhan Kervansarayı (1253-54) ile benzeşmektedir. Ayrıca kapalı (kışlık) kısmının üç sahnalı olması bakımından da Hoca Hasan Köyü Hanı, Altınapa Hanı (1201), Argıt Hanı (1201 Öncesi), Kızılören Hanı (1206), Kuruçeşme Hanı (1207-1208), Dokuzun Han (1210), Pınarbaşı Hanı (1220 civarı), Hekim Han (1218), Kadın Han (1223), Ertokuş Hanı (1223-24), Gölbaşı Kamereddin Hanı (1237 civarı), Mahperi Hatun (Hatun, Ulu, Pazar) Hanı (1238-39), Pazar Tahtaoba Hanı (1238-39), Çekereksu Hanı (1239-40), Akhan Kervansarayı (1253-54), Durak Han (1256), Kesikköprü (Cacabey) Hanı (1268), Çakallı Han (XIII. yüzyıl), Paşa Hanı (XIII. yy), Sıra Çakıl Hanı (XIII. yy) ve Eğret Hanı'yla (XIII. yy) benzerliğe sahiptir.¹⁰

Bunlardan sadece Akhan Kervansarayı (1253-54), üçlü ayak sistemi içeren kapalı (hol) kısmı ve avlu ile kapalı kısmın birbirine kaynaşması açısından Hoca Hasan Köyü Hanı'na yakın, benzer bir örnek teşkil etmektedir (Çizim: 3).

Anadolu Selçuklu dönemindeki iki bölümlü kervansarayların kökenine Orta Asya Türk sanatında rastlamak mümkündür. Karahanlı ve Büyük Selçuklu devrinden kalma örnekler bu açıdan dikkat çekicidirler. XI. yüzyılın ikinci yarısına ait Akçakale Kervansarayı, Merv - Amul yolu üzerindedir. Tuğla kerpiç karışımı olan eser, arka arkaya dört eyvanlı, revaklı avlu etrafına sıralanmış mekânlarıyla plan yönünden Ribat-ı Şerif (1115)'e benzerken, dış görünüşü bakımından ise Anadolu'daki sultan hanlarını hatırlatır. Yine XI. yüzyılın ikinci yarısından kalma Başane (Kutlu Tepe) Kervansarayı, önde açık ve arkada kapalı kısmı ile Sultan hanlarının ana şemasında, bu kervansarayların öncüsü olarak karşımıza çıkmaktadır.¹¹ Büyük Selçukluların en önemli eserlerinden birisi olarak kabul edilen Ribat-ı Şerif (1115), Meşhed - Serahs yolunda kurulmuş olup, iki avlulu plan şemasıyla Türklerin Anadolu'ya taşıdıkları kültürel mirasın kayda değer bir temsilcisi durumundadır.¹²

Korgun-Kurşunlu güzergâhında tespit edilen bir başka yapı da Devrez Köprüsü'dür. Kurşunlu'dan Hoca Hasan Köyü'ne giderken Devrez Çayı'nın üzerinde, Mamı Değirmeni'nin bulunduğu mevkide, Çukurca Köyü'ne yaklaşık 2 km. mesafede yer almakta olan köprü, bugün büyük oranda yıkılmış vaziyettedir. Çayın iki tarafında, köprünün araziye oturtulduğu ayakları ile biri basık, diğeri sivri kemerli tahliye açıklıkları hala ayakta. Çayın ortasında da muhtemelen aradaki kemer ya da kemerlerin dayandığı ayağa ait bir kalıntı mevcuttur.

10- Bu plan düzeni iki bölümlü hanlar dışında sadece kapalı kısımdan ibaret hanlarda da yaygın şekilde karşımıza çıkar. Seyitgazi Devc Hanı, Eğret Han, Zalmanda Han, Çiftlik Han, Ezinepazar Han, Bor Han, Kalular Han ve Kuru Han bu tipte olan yapılardır. Bkz. K. Erdmann, *Das Anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts*, Berlin, 1961, s. 151-164.

11- O. Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul, 1984, s. 42. Aneak başta Rus araştırmacılar ve İnci Kuyulu bu yapının kervansaray olmadığını ileri sürmektedirler. İ. Kuyulu, *Anadolu Selçuklu Kervansarayları ile Orta Asya Kervansaraylarının Karşılaştırılmasına Yönelik Bir Deneme*, *Sanat Tarihi Dergisi*, S. VIII, İzmir, 1996, s. 66-67.

12- Karahanlı ve Büyük Selçuklu kervansarayları ile ilgili bkz. M. Cezar, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, İstanbul, 1977, s. 183-214; C. Güran, *Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi*, Ankara, 1978, s. 3-4; O. Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul, 1984, s. 38-42, 86-89; İ. Kuyulu, "Anadolu Selçuklu Kervansarayları ile Orta Asya Kervansaraylarının Karşılaştırılmasına Yönelik Bir Deneme", *Sanat Tarihi Dergisi*, S. VIII, İzmir, 1996, s. 51-79; a.mlf., "Özbekistan ve Türkmenistan'da Bulunan Ortaçağ Kervansarayları Üzerine Gözlemler", *Celal Esad Arseven Anısına Sanat Tarihi Semineri Bildirileri*, İstanbul, 2000, s. 241-252, 403-404.

Buradaki mesafe ve kalıntılar dikkate alındığında, biri biraz daha büyük iki sivri kemerli gözün daha bulunabileceği tahmin edilmektedir (Çizim: 4). Çünkü köprünün Kurşunlu tarafı, Hoca Hasan yönüne göre yükselti olarak daha fazladır (Resim: 9–10). Kalan kısımlarından anlaşıldığı kadarıyla, kemerler düzgün kesme taşlardan, diğer yerler ise iri moloz taş malzemeden yapılmıştır. Taşların kireç karışımı Horasan harcı ile birbirine tutturulduğu görülmektedir. Üzerinde herhangi bir süsleme ve kitabe unsuru barındırmayan köprünün ne zaman ve kimler tarafından inşa ettirildiği kesin olarak bilinmemektedir. Fakat yakın mesafede belirlenen Hoca Hasan Köyü Hanı ile birlikte ele alındığında, Devrez Köprüsü'nün bir Selçuklu eseri olabileceği sanılmaktadır.

Sonuç olarak yapım tarihleri tam olarak bilinmemekle birlikte Hoca Hasan Köyü Hanı ve Devrez Köprüsü, muhtemelen Anadolu Selçuklu çağı kervan yolu ağına bağlı, Ankara'dan sonra kuzeybatıya doğru Çankırı-Korgun-Kurşunlu hattının belirlenebilmesi açısından çok büyük önem taşır.

KAYNAKÇA

-----, Çankırı Turizm Envanteri, Ankara, 1994.

A. A. Bayhan-F. Salman, "2004 Yılı Adıyaman İli ve İlçeleri Yüzey Araştırması" IX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (21-23 Nisan 2005, Erzurum) Bildiriler, Erzurum, 2006.

A. A. Bayhan-F. Salman, "Adıyaman/Gölbashi'nda Bir Anadolu Selçuklu Kervansarayı: Kamereddin Hanı" Sanat Dergisi, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayını, Sayı: 7, Erzurum, 2005.

A. Altun, "Türkiye Selçukluları Mimarlığı", Türkler, VII, Ankara, 2002.

A. Altun, Ortaçağ Türk Mimarîsinin Anahatları İçin Bir Özet, İstanbul, 1988.

A. Baş, "Selçuklu Kervansaraylarının Koruma Sorunları", Türkiye'de Risk Altındaki Doğal ve Kültürel Miras (Taç Vakfı'nın 25. Yılı Anı Kitabı), İstanbul, 2001.

A. Boran, "Ilgın ve Köylerindeki Tarihi Eserler", Geçmişten Günümüze Bütün Yönleriyle Ilgın, Ilgın, 2001.

A. Demir, "Anadolu Selçuklu Hanları, Ak Han (Denizli)", İlgi, S. 57.

A. Demir, "Anadolu Selçuklu Hanları, Altınapa Hanı", İlgi, S. 61.

A. Demir, "Anadolu Selçuklu Hanları, Çardak Hanı", İlgi, S. 58.

A. Demir, "Anadolu Selçuklu Hanları, Horozlu Hanı", İlgi, S. 49.

A. Demir, "Anadolu Selçuklu Hanları, İncir Hanı", İlgi, S. 56.

A. Demir, "Anadolu Selçuklu Hanları, Kadın Hanı", İlgi, S. 48.

A. Demir, "Anadolu Selçuklu Hanları, Kızılören Hanı", İlgi, S. 46.

A. Demir, "Anadolu Selçuklu Hanları, Konya Beyşehir Arasında Kuruçeşme Hanı", İlgi, S. 47.

A. Demir, "Anadolu Selçuklu Hanları, Obruk Hanı", İlgi, S. 45.

A. Demir, "Anadolu Selçuklu Hanları, Susuz Hanı", İlgi, S. 55.

A. Demir, "Anadolu Selçuklu Hanları, Zazadin Han (Sadeddin Köpek Hanı)", İlgi, S. 44.

A. Durukan, "Niçin Kervansaray", Vakıf ve Kültür, C. 1, S. 1, Mayıs 1998, Ankara.

A. T. Yavuz, "Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları Üzerinde Çalışmalar, Bilgiler, Bulgular-1997", Uluslararası Dördüncü Türk Kültürü Kongresi Bildirileri (4-7 Kasım 1997, Ankara), Ankara, 1999.

C. Bektaş, Selçuklu Kervansarayları (Korunmaları, Kullanımları Üzerine Bir Öneri), İstanbul, 1999.

C. Bektaş, Selçuklu Kervansarayları, İstanbul, 1999.

C. Güran, Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi, Ankara, 1978.

E. Güney, "Nevşehir Ürgüp Yöresinde Hanlar ve Kervansaraylar", İlgi, S. 36

F. Müderrisoğlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ulaşım ve Yol Şebekesi", Ortaçağ'da Anadolu (Prof.Dr. Aynur Durukan'a Armağan), Ankara, 2002.

G. Cantay, "Türk Mimarîsinde Kervansaraylar", Türkler, VI, Ankara, 2002.

G. Öney, "Anadolu Selçuklu Sanatı", Türkler, VII, Ankara, 2002.

G. Yalçiner, "Kervansaray" Mad., Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, II, İstanbul, 1997.

H. Dernschwam, İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü (Çev.: Y. Önen), Mersin, 1992.

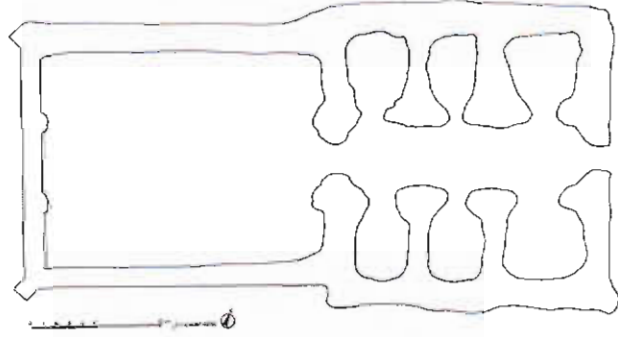
İ. Aytaç, "Selçuklu Kervansarayları", Türkler, VII, Ankara, 2002.

İ. İter, Tarihi Türk Hanları, Ankara, 1969.

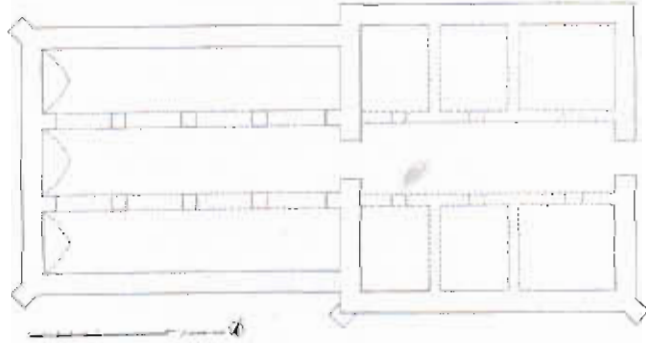
İ. Kuyulu, "Anadolu Selçuklu Kervansarayları ile Orta Asya Kervansaraylarının Karşılaştırılmasına Yönelik Bir Deneme", Sanat Tarihi Dergisi, S. VIII, İzmir, 1996.

-
- İ. Kuyulu, "Özbekistan ve Türkmenistan'da Bulunan Ortaçağ Kervansarayları Üzerine Gözlemler", Celal Esad Arseven Anısına Sanat Tarihi Semineri Bildirileri, İstanbul, 2000.
- İ. Şahin, "Çankırı" Maddesi, DİA, Cilt: VIII, İstanbul, 1993.
- K. Erdmann, Das Anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts, Berlin, 1961.
- M. Cezar, "Türk Tarihinde Kervansaray", VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, C. II, Ankara, 1981.
- M. Cezar, Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık, İstanbul, 1977.
- M. K. Özergin, "Anadolu'da Selçuklu Kervansarayları" Tarih Dergisi, Sayı: 20, İstanbul, 1965.
- M. K. Özergin, Anadolu Selçuklu Çağında Yollar (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1959.
- M. S. Bayraktar, Samsun ve İlçelerinde Türk Mimari Eserleri (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 2005.
- N. Seçgin, Tokat ve İlçeleri Mimari Eserleri (Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1997.
- O. Aslanapa, Türk Sanatı, İstanbul, 1984.
- O. Turan, "Selçuk Kervansarayları", Türkler, VII, Ankara, 2002.
- S. A. Kahraman-Y. Dağlı, Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini, Cilt: III, İstanbul, 1999.
- Ş. Akalın, "Kervansaray" Maddesi, DİA, Cilt: XXV, Ankara, 2002.
- T. Baykara, "Bazı Selçuklu Kervan-sarayları Üzerine Notlar", Tarih İncelemeleri Dergisi, S. XIII, İzmir, 1998.
- Z. Kurşun-S. A. Kahraman-Y. Dağlı, Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini, Cilt: II, İstanbul, 1999.

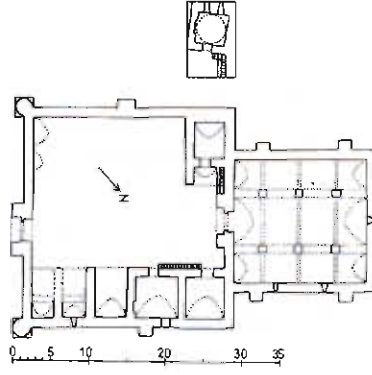
RESİMLER VE ÇİZİMLER:

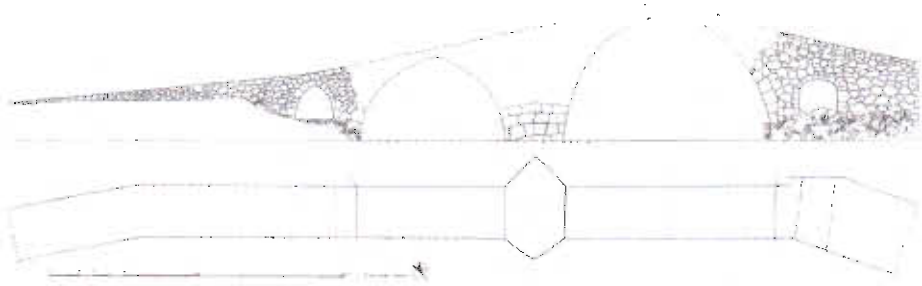
Çizim-1: Hoca Hasan Köyü Hanı Planı-Rölöve
(F.Salman)

Çizim-2: Hoca Hasan Köyü Hanı Restitüsyon Planı
(F.Salman)

Çizim-3: Denizli/Akhan Planı (Bektaş'tan)

Çizim-4: Devrez Köprüsü Plan ve Görünüşü
(F.Salman)

Resim-1: Hoca Hasan Köyü Yaylası ve Han Kalıntısı

Resim-2: Hoca Hasan Köyü Hamı'nın Güneydoğudan Görünüşü

Resim-3: Hoca Hasan Köyü Hanı'nın Kuzeydoğudan Görünüşü

Resim-4: Hoca Hasan Köyü Hanı'nın Güneyden Görünüşü

Resim-5: Hoca Hasan Köyü Hanı'nın Güney Duvarı

Resim-6: Hoca Hasan Köyü Hanı'nın Açık Kısmı

Resim-7: Hoca Hasan Köyü Hanı'nın Kapalı Kısmı

Resim-8: Hoca Hasan Köyü Hanı'nın Kapalı Kısmı ve Duvarları

Resim-9: Devrez Köprüsü

Resim-10: Devrez Köprüsü, Yolun Görünüşü